

Dr. Jan Mertl:

Dělnictvo jako společenská třída.

(Předneseno v cyklu »Sociální hospodářství«, pořádaném Vyšší školou sociální péče, dne 27. února 1929.)

Hlavním předpokladem skutečnosti, že se nejpočetnější vrstva dnešní společnosti — proletariát — uvědomuje jako jednotná společenská třída, která chce společným bojem dosíci svého uplatnění ve společenském životě, jsou ony převratné změny, jimiž prošel způsob hospodaření v zemích západoevropské kultury během novověku a jež vedly k dnešnímu systému hospodaření, který nazýváme kapitalismem. Středověký hospodářský systém neznal proletariátu. Tím nemá býti řečeno, že neznal bídy; naopak, nedostatek technických prostředků, zejména dopravních, způsoboval začasné vymírání celých krajů hladem, infekčními chorobami a pod. Avšak ani vrstvy hospodářsky nejhůře situované nenacházely se v období uzavřeného středověkého hospodaření v oné situaci, která hospodářsky a sociálně charakterisuje moderní proletariát. Feudální systém ve výrobě zemědělské se opíral o poddané feudálního pána, kteří byli »jeho lidmi«, nad nimiž držel ochrannou ruku, podobně jako římský patricij nad svými otroky ve starověku. Také tovaryš v cechu měl zcela jiné postavení, než dnešní dělník. Tovaryši, učedníci i cechovní mistři tvořili společensky jednotný celek: cechovní mistři měli v tomto uzavřeném systému daleko více povinností ke svým tovaryšům, než má dnešní podnikatel k svému dělnictvu. Kdežto vztah dnešního podnikatele k dělníkovi jest vztahem výlučně hospodářským, ciferně, tedy zcela abstraktně a racionelně vyjádřen dělnickou mzdou, byl poměr cechovního mistra k tovaryšům a učňům vázán netoliko hospodářskou povinností placení mzdy, nýbrž celou řadou konvencí povahy mravní, právní i náboženské. Kromě toho liší se středověký tovaryš od dnešního dělníka především svými šancemi pro budoucnost. Kdežto největší část dnešního dělnictva jest svým životním osudem nucena k trvalému postavení dělníka a jen nepatrná část dělníků stává se, zejména ve výrobě řemeslné a živnostenské, později samostatnými podnikateli, tovaryšství ve středověku bylo naopak přechodným stadiem životního osudu většiny tovaryšů k tomu, aby se stali cechovními mistry. Umožňoval to přirozeně malý rozsah celkové výroby, rozdělené v množství malých řemeslnicko-živnostenských provozoven a právní uzavřenost cechů (numerus clausus), připouštějící vždy jen určitý počet učňů, tovaryšů i mistrů a vylučující téměř úplně volnou soutěž. Postavení moderního dělníka jest pak charakterisováno netoliko tím, že dělník

zůstává na trvalo dělníkem, nýbrž také nestálostí jeho životního osudu. Strojem zjednodušená, kapitalistická výroba zaměstnává obrovské množství nekvalifikovaných dělníků, kteří pak často střídají svá místa a ještě častěji se ocitají na dlažbě jako nezaměstnaní.

Nebudeme se zde do podrobností zabývatí četnými příčinami, které vedly k rozvratu středověkého hospodářského systému feudálního a cechovního a k vzniku onoho v dějinách jedinečného hospodářského systému, jež nazýváme kapitalismem, a jenž jest oproti všem jiným známým nám systémům charakterisován racionalitou hospodářských vztahů, jich individuálností a z toho vyplývajícími důsledky, jako jsou: peněžní hospodářství, rozvoj úvěru, strojová velkovýroba, světová směna, obrovská akumulace kapitálu a — posléze vznik moderního proletariátu.

Názory o příčinách vzniku kapitalismu se dosud různí. Hospodářští historikové měli za to, že hlavní příčinou bylo rychlé zvětšování hustoty obyvatelstva, jemuž již nestačilo k ukojení vzrůstajících potřeb množství výrobků, jimiž je mohla zásobiti středověká výroba. Tento názor sdílel ze sociologů také E. Durkheim. Němečtí sociologové, Max Weber (ve spise Die Religionssoziologie) a nedávno Schulze-Gaevernitz (Die geistesgeschichtlichen Grundlagen der angloamerikanischen Weltsuprematie, Archiv für Sozialwissenschaft u. S. p. 61/2) dokazují, že hlavní příčinou vzniku kapitalismu byla změna ve světovém názoru západoevropského lidstva, zejména Anglosasů, a z ní vyplývající změna v ethickém nazírání na hospodaření, způsobená příchodem protestantských náboženství, obzvláště kalvinismu a anglikanismu.

Tento názor zastává také anglický sociolog Tawney (v knize Religion and the Rise of Capitalism). Ani tito sociologové, zdůrazňující veliký vliv náboženství na hospodaření, nemají ovšem za to, že by změna světového názoru byla jedinou příčinou vzniku kapitalismu. Jde zde skutečně o společenský jev takové složitosti, že nelze monisticky ukazovat na jedinou příčinu. Stejně zde zajisté působily pokroky přírodních a technických věd, dále pak příčiny rázu čistě hospodářského a pod. Ať již jest tomu jakkoliv, faktem zůstává, že již v sedmnáctém století začal stoupat ve všech zemích západoevropské kultury počet lidí, kteří byli vyřazeni z účasti na pravidelném hospodaření a v 18. a začátkem 19. století vyrostla v těchto zemích velmi početná vrstva lidí, kteří kromě své pracovní síly nemohli na hospodářském trhu nic jiného nabídnouti. Správně praví Werner Sombart ve svém Moderním kapitalismu, že bez této rezervní armády námezdního dělnictva jest vznik kapitalismu nemyslitelný. Tuto skutečnost postřehl ostatně již Karel Marx. Nebyla-li tudíž zvýšená hustota obyvatelstva západních zemí a z toho vzniklá rezervní armáda proletariátu hlavní příčinou vzniku kapitalismu, byla zajisté jeho nejdůležitějším předpokladem, bez něhož by kapitalismus vůbec v dnešní formě strojové velkovýroby a světového velkoobchodu nemohl vzniknout. Kdyby zde ovšem nepůsobily zároveň ony duchovní příčiny, o nichž jsme se zmínili, nemohl by vzniknout také, neboť pouhé nahromadění velikého množství zcela nemajetných lidí nevyvolává

ještě kapitalistický systém hospodaření, jak můžeme nejlépe vidět na velikých státech asijských (Indie, Čína). Podle údajů, citovaných Sombartem, souvisí hromadění proletariátu těsně s rozvojem měst. V Kolíně n. R. žilo na př. v 18. stol. na 12.000 žebráků (podle jiných údajů 20 až 50 tisíc). Ve Vídni bylo na př. začátkem 18. století z celkového počtu obyvatelstva 6246 — 386 žebráků.

Přes toto množství nezaměstnaného a zbídačelého proletariátu setkáváme se v téže době s paradoxním jevem nedostatku schopných pracovních sil. Sombart dokládá množstvím věrohodných zpráv z této doby, která tito lidé pracovat buď neuměli, nebo ani nechtěli. Teprve úplná mechanisace některých výrobních procesů umožnila zaměstnání i těch nejméně schopných. Postavení dělnictva po všech stránkách bylo pak i nadále tak bídné, že jest si lehkou vysvětliti i jeho zubožený stav psychický. Využívání pracovních sil podnikateli 19. století nebylo ničím omezováno. Délka pracovní doby byla vystupňována na fysicky nejvyšší míru (14—18 hodin); zjednodušená, mechanická práce u strojů umožňovala zaměstnávání dětí 7, 8, ba dokonce i 4letých, stejně jako plné zaměstnávání žen za ještě nižší mzdy, než byly nízké mzdy dělníků. Tím, že byl zaměstnán netoliko dělník, nýbrž i celá jeho rodina, byly mzdy snižovány na ještě nižší úroveň. Stejně bídné byly i dělnické poměry bytové a zdravotní. To jsou vesměs známé skutečnosti z hospodářských a sociálních dějin minulého století, na něž tak průkazným způsobem poukázal již Karel Marx v prvním díle svého Kapitálu. Vzpomeňme jen zpráv živnostenských inspektorátů v Anglii z této doby, jež Marx cituje, a představíme si snadno onu nesmírnou bídu, v níž se nacházel proletariát minulého století. Pochopíme tím také snadno jeho bídu psychickou a mravní. Nepřekvapí nás pak ani veliké rozšíření alkoholismu, prostituce, karbanu, zločinnosti a tuláctví, jež jsou jen zcela přirozeným důsledkem sociálních poměrů dělnictva oněch dob. Nepodivíme se ani onomu paradoxnímu zjevu, na něž poukázal Sombart, že přes veškerou nezaměstnanost nebyl dostatek pracovních sil a že si zaměstnavatelé stěžovali, že tito lidé pracují, jen když je k tomu dohání hlad. Jest pak jen dalším důsledkem skutečnosti, že v těchto poměrech vyrůstaly nové generace námezdních otroků, docházejí-li pozdější anthropologové a sociologové k poznání, že během několika generací vyrostla v zemích západoevropské kultury velká vrstva proletariátu, která jest již svým zrozením fysicky i duševně méněcenná. Italský sociolog Alfredo Niceforo dokázal ve své knize »Les classes pauvres« na základě důkladných statistických studií, že dnešní, zejména velkoměstský proletariát, který se, jak známo, vykazuje mnohem větší porodností než ostatní společenské vrstvy, přivádí na svět děti degenerované, které fysicky i duševně jsou zpravidla méněcennější, než děti lépe situovaných vrstev. Studium 3147 dětí různých vrstev došel k poznání, že chudé děti téže velikosti, věku, pohlaví a národnosti jako děti bohatších rodičů mají menší taille, hrudník, sílu rozpětí hrudníku, výšku čela, lebečný prostor, odpor proti únavě; jejich úmrtnost jest vyšší, jejich sensibilita nižší. Fysická inferiorita proletariátu jest doplňována inferioritou

duševní, kterou u proletářských dětí zvyšuje prostředí, ve kterém žijí. Nicoforo odvážně srovnává mentalitu moderního proletáře s mentalitou primitivních divošských národů: ničím neomezovaná porodnost chudých vrstev, jejich předsudky, pověry, kolportážní literatura určitého druhu, záliby v pestrosti oděvu a ve výrazném tanečním rytmu upomínají skutečně na analogické jevy u primitivů. K závěru, že děti zrozené z proletářských rodičů bývají zpravidla méněcennější než děti rodičů zámožnějších, došli také ti sociologové a statistikové (na př. P. Sorokin, F. Weyr a j.), kteří se zabývali otázkou, z kterých vrstev se rekrutují lidé nadprůměrné inteligence. Podotýkám ovšem, že všechny tyto studie nemají dosud té průkaznosti, abychom jejich závěry mohli s naprostou jistotou přijímat. Pro nás jest však zde důležitou skutečnost, že ony romantické představy o proletariátu, jako o nějakém národním reservoáru »kulturou nezkažené, zdravé vrstvy«, která by sama byla s to vytvořit novou vyšší kulturu, jež až dosud ovládají myslí tak mnohých radikálních socialistů a zejména komunistů, jsou vyvraceny současnými poznatky sociálních věd.*)

Objektivní poznání společenského života vyvrací však ještě jeden důležitější mythus, hlásaný marxisty a francouzskými syndikalisty: mythus o samostatnosti sociálního hnutí dělnictva. Tím se dostáváme k jádru našeho výkladu, k otázce, jak vzniká ze zbídačelé vrstvy velkoměstského proletariátu onen mocný politický a hospodářský činitel, otrásající přímo základy současného společenského života, nazývaný dnes všeobecně — dělnická třída. Současná společnost není homogenní, jedolitá, nýbrž velmi složitě rozvrstvená, diferencovaná. V důsledku rozsáhlé dělby práce jest rozvrstvena ve veliké množství různých povolání, která pak podle své příbuznosti tvoří větší celky, stavy (jako jest na př. stav rolnický, úřednický, dělnický atd.). Kromě toho však podobnost životní úrovně, především hospodářské, dále i úroveň vzdělání a společenských styků vyvolává v rozsáhlých vrstvách dnešní společnosti dosti nejasné, ale přece velmi důležité vědomí společných zájmů a podobnosti společných osudů s ostatními lidmi téže či podobné úrovně hospodářské, vzdělanostní a společenské.

V tomto smyslu nejasného vědomí příbuznosti s jedněmi a odlišnosti od druhých rozlišují pak statistikové a národohospodáři jednotlivé společenské třídy, jež lze schematicky rozlišiti v podstatě na tři hlavní třídy: buržoasii, třídu střední a proletariát. To jest hospodářsko-sociální podklad důležitého společenského jevu — vzniku třídního uvědomění. Nejsilnější třídní uvědomění nastalo u proletariátu. To znamená, že dnešní dělník necítí své společenské příbuzenství toliko s dělníky téhož pracovního odvětví, nýbrž i se všemi chudými pracujícími lidmi různých povolání i různé národnosti; má za to, že trvalé zlepšení jeho hospodářského a sociálního postavení může nastati toliko, bude-li o ně usilovat společně se všemi příslušníky utlačované proletářské třídy. Dělnictvo spolu s ostatními příslušníky proletář-

*) V posledních číslech »Sociální revue« bylo ukázáno statisticky v článku pí. Nečasové na souvislost mezi nízkou sociální úrovní a školním neprospíváním dětí.

ské třídy, t. j. se všemi lidmi, jejichž životní úroveň se nachází pod průměrným nívau životní úrovně střední třídy, sdružuje se pak pod heslem třídního boje, jehož konečným cílem má být celková přeměna společenského a zejména hospodářského řádu v tom směru, aby nebylo více třídních rozdílů. Neorganizuje se tudíž toliko odborově, stavovsky, nýbrž třídně: vytváří socialistické politické strany, odlišuje se od ostatních společenských tříd i ve svém společenském styku, zakládá svá vlastní střediska kulturní, zá-
bavní, sportovní a pod., a to vše za jedním společným cílem: násilným, nebo pozvolným zrušením dnešního společenského řádu: nejmarkantnějším historickým projevem třídního uvědomění proletariátu jest pak zajisté bolševická revoluce v Rusku. Ptáme-li se však, jak vzniká v dělnictvu toto silné třídní uvědomění, jež jest jedním z nejdůležitějších faktorů našeho společenského života, s nímž musí nejen každý politik, ale také každý národohospodář umět počítat, tu skutečnosti nás poučují, že toto třídní uvědomění nevzniká samovolně v proletariátu samém. Historické dokumenty o počátcích dělnického hnutí ve všech zemích naší kulturní oblasti nám dokazují, že zbídačelý proletariát v době začátků kapitalistického hospodářského systému nebyl sám o sobě schopen vyvolat v život ono rozsáhlé sociální hnutí, jež dnes známe pod jménem socialismus. Dobrým dokladem tohoto našeho tvrzení jsou dějiny dělnického hnutí v našich zemích.***) Obrana tiskařů kartounů v Čechách, která spadá do doby revolučního roku 1848, proti jich nesnesitelně ubohému životnímu postavení, neprojevuje v celém svém průběhu ani stopy po uvědomění třídním. Kartounářští dělníci, jichž životní úroveň byla tehdy v důsledku zavádění strojové výroby a veliké nezaměstnanosti stlačována pod existenční minimum, bránili se nesnesitelné bídě čistě instinktivně, bez jakéhokoliv většího plánu: bojovali proti tomu, v čem viděli bezprostřední hmatatelnou příčinu své bídy. Rozbíjeli stroje a prosili všechny možné vrchnosti za jejich odstranění. Jejich pokusy o stávky ztroskotaly o nedostatek organizace, neboť jediná jejich organizace, o kterou se mohli ve svém boji opřít, bylo pomocné bratrstvo, jež bylo typickým zbytkem cechovního zřízení. Kdežto tiskaři kartounů usilovali o odstranění strojů, dělníci zaměstnaní při jejich obsluze se tomu bránili: nebylo tudíž jednotného postupu ani mezi dvěma tak blízkými odbory. Jedinou skupinovou příslušností, kterou tyto nuzní proletáři ještě pocítovali, byla, ač se to zdá být tak paradoxní: příslušnost k českému národu a ke křesťanské víře. Svědčí o tom jasně leták »Horlivá prosba na pražské měšťanstvo«, rozšiřovaný kartounářskými dělníky po Praze v r. 1848, v němž se praví: »hlas náš musí již na nebesa prorážet, neboť my již vidíme smrt před očima, my hledáme spravedlnost, a tu předc zasluhujem, vždyť jsme lidé, s Vámi jedné vlasti synové; spasení hledáme, k jednomu soudu půjdem, a Bůh ten zná nejlépe strasti naše, v něj své doufání skládáme, a Vás, draží měšťané a stavové, jednohlasně pro Boha prosíme: mějte citu lidského, pomozte atd. . . .« Dovolávání se vlasti a Boha nebude se nám zdát tak nepochopitelným, uvážíme-li, že katolicismus a nacionalismus byly v oné době, kromě nejasných

***) Viz: Z. Tobolka: Počátky dělnického hnutí v Čechách, Praha 1923.

ideji humanitních (viz: »vždyť jsme lidé«) jedinými živými ideály, o něž se tito proletáři mohli opřít, měli-li učinit svou záležitost věcí nějakého celku, širšího, než byli sami ve své opuštěnosti. Není nijaké kontinuity mezi touto instinktivní obranou lidí, jimž hrozila smrt hladem, která spíše než na sociální hnutí upomíná na pudovou sebeobranu napadeného stáda zvířat a mezi pozdějším hnutím socialistickým. Nejde při tom, jak by snad někdo mohl namítnout o pouhý nedostatek schopných vůdců, neboť také tito lidé měli své vůdce: historik připomíná, že vedení se ujal padesátiletý tiskař kartounů z továrny Porgesovy Josef Ulbrich, který byl pokladníkem bratrské pokladny a byl stejně vážen jak dělníky, tak i svými zaměstnavateli. K tomu však, aby se toto instinktivní hnutí nuzných proletářů mohlo státi tím, čím se později stalo, rozsáhlým, hranice států přesahujícím, sociálním hnutím, bylo nutně zapotřebí, aby bylo postaveno na základ intelektuálně vykonstruované politické ideologie.

K tomu, aby v určité společnosti vzniklo cílevědomé hnutí určité vrstvy, jest nutno, aby si toto hnutí postavilo jasný cíl, aby mělo soustavně vypracovaný program. Ne však každý ideál, byť byl sebe důkladněji zpracován, jest schopen státi se základem sociálního hnutí. Jest nám z dějin známo, že již ve starověku stejně jako v dobách pozdějších existovaly různé utopie o lepším státu a o lepší společnosti. Připomeňme si nejznámější z nich: Platonovu Ústavu, či Morusovu Utopii. A přece ani jedna z těchto zajímavých a bystrých konstrukcí neměla nijak významného vlivu ve skutečném sociálním životě. Stejně tomu bylo s utopistickými konstrukcemi prvních francouzských socialistů, jako byl Saint-Simon, Proudhon, či zejména Fourier (ideál falanstéry). Prvním socialistickým směrem, který v zemích německé kulturní oblasti, k níž jsme náleželi také my, vniknul skutečně do proletářské vrstvy — byl směr Lassalův. Skutečným, silným ideovým základem velikého hnutí proletářské vrstvy, který tuto přetváří z vágní vrstvy v uvědomělou společenskou třídu — jest však teprve nauka Karla Marxe a Friedricha Engelse. Celý onen filosoficko-dějinný systém, který dnes známe pod jménem marxismus — není, jako tomu bylo při utopiích, o nichž jsem se zmínil, soustavou společenských ideálů, vykonstruovaných pro dalekou budoucnost, není utopií, nýbrž tím, co nazýváme: společenská ideologie. V marxistické literatuře nenajdete výkladů o tom, jak by měl vypadat budoucí stát, nebo budoucí hospodaření, nýbrž systematický výklad dějin a současného stavu společnosti. Tímto výkladem, který jest podáván jako soustava vědeckých poznatků, snaží se marxismus dokázati, že změny společenského řádu, ve směru sespolečnění výrobních prostředků atd., nejsou jen pouhými ideály, nýbrž že k nim společnost spěje naprosto nutně, tak jako v matematice, či v jiné exaktní vědě plyne vždy určitý následek z určitých příčin. Proletariát jest v tomto systému povznesen na nejdůležitějšího faktora dějin a stačí jen, aby dovedl uposlechnouti tohoto nutného zákona dějin, aby se mohl stát pánem situace. Nebudeme se zde zabývatí kritikou marxismu jakožto systému vědeckého, nás zde zajímá toliko jeho nesmírný vliv na sociální skutečnost. Přes to, že

ve všech sociálních vědách, jichž problémů se dotýká, jest již dávno překonán, neboť jest v podstatě jen jednostrannou konstrukcí, neodpovídající skutečností a vyvrácenou denně množstvím fakt, jest marxismus sám jako politická ideologie dosud velmi živou sociální silou, s jejíž mocí se denně setkáváme. Ptáme-li se, v čem spočívá tato obdivuhodná působivost marxismu, dostáváme se tím k otázce, co jest to politická ideologie. Ideologie na rozdíl od utopie není soustavou ideálů pro budoucnost, nýbrž systematickým, konstruovaným výkladem dějin a současné skutečnosti, v němž ideály jeho původců nevystupují jako ideály, nýbrž jako nutné, zákonité důsledky daného stavu věcí. Působivost ideologie spočívá právě v tomto zdání zákonité nutnosti, která společenským skupinám, jichž se týká, dodává sebevědomí důležitého nástroje dějinného osudu. Ideologie, má-li se uplatnit ve společenském životě, musí navazovat na sociální skutečnost, musí vyhovovat pudovým touhám těch lidí, kteří se mají státí jejími nositeli: toho dosahuje marxismus skvělým způsobem tím, že proletariátu říká: »proletáři nemohou kromě svých pout ničeho ztratit, získat mohou celý svět; proletáři celého světa, spojte se!« Marxismus není jedinou ideologií, která hrála v dějinách důležitou roli, jest však právě pro tyto své vlastnosti — ideologií nejtypičtější. Pro srovnání mohli bychom z ostatních významných ideologií jmenovat: nacionalismus na začátku 19. stol., ideologie papežské moci ve středověku, demokratická a humanitní ideologie západoevropská od Rousseaua přes tvůrce americké demokracie až do dneška, liberalistická theorie národohosp. atd. Ve všech těchto případech byla forma vědeckého výkladu, který ve skutečnosti k žádným ideálům nesměřuje a ani nesmí směřovat, toliko nástrojem politických ideálů svých původců, ať vědomě či nevědomě.

Marxistická ideologie dala teprve hnutí proletariátu jeho třídní charakter, její vniknutí do proletářské vrstvy všech zemí ovlivňovaných německou kulturou znamená zde teprve počátek onoho velikého hnutí, přesahujícího hranice států, jež známe pod jménem socialismus. Snad by někdo mohl namítnouti, že socialistické hnutí vzniklo i v těch zemích, kde marxismus nehrál tak důležitou roli: avšak i tam, byť v jiných formách, došlo k třídnímu uvědomení proletářské vrstvy za nutného předpokladu uvědomující ideologie. Nikde nevzniklo však třídní uvědomení uvnitř proletářské vrstvy samé, všude byla socialistická ideologie výtvozem intelektuálů, kteří celým svým způsobem života stáli mimo proletariát. Zbídačelá vrstva proletariátu, tak, jak se s ní setkáváme na začátku minulého století v době t. zv. průmyslové revoluce, nebyla sama s to, jak jsme již ukázali, vybudovati mocné, sebevědomé třídní hnutí. Fakt, že teprve marxismus a před ním částečně směr Lassallův vyvolává v zemích, v nichž působil, socialistické hnutí politické i odborové, vyvrací nejlépe jeho mythus, ideologicky ostatně velmi působivý, o tom, že proletariát sám se uvědomil.

Kromě tohoto předpokladu politické ideologie, dané sociálnímu hnutí příslušníky vyšší společenské vrstvy intelektuálů, byla jeho dalším předpokla-

dem vyšší sociální i kulturní úroveň dělnictva samého. Ani dnes není nejnižší vrstva proletariátu, mezi níž se nachází množství individuí zcela inferorních a začasť psychopathologických, vrstvou, která by sama byla s to udržeti v rukách sociální hnutí, nýbrž naopak v jeho čele stojí téměř vždy dělníci lépe situovaní, jejichž celá životní úroveň se daleko spíše podobá úrovni střední třídy, než úrovni nejhůře situovaných proletářů. Nejnižší vrstva proletariátu, mezi níž náležejí tuláci, žebráci, prostitutky, nekvalifikovaní, zejména sezonní dělníci atd., jest toliko schopna v dobách revolučních zmatků státi se vykonavatelem nejhruššího násilí, loupeží, masakrů atd., v dobách sociálního všedního dne jest však jen na obtíž dělnickému hnutí a bývá zpravidla naprosto neuvědomělou parazitní vrstvou; může býti jedině objektem sociální péče, vykonávané vyššími společenskými vrstvami, nikoliv však sebevědomým subjektem vlastního hnutí.

Tím docházíme k poslední části našeho výkladu, k rozboru dnešního stavu proletářské třídy. Jest především jasně statisticky dokázáno, že dnešní dělnictvo a ostatní proletariát, t. j. všichni ti, kdož jsou odkázáni na přenesený důchod ve formě mzdy, platu a pod., nemajíce při tom ani vlastních výrobních prostředků, ani vyšších speciálních schopností, získaných vyšším vzděláním, nenacházejí se na stejném stupni životní úrovně. Jak uvnitř jednotlivých států, srovnáváme-li různé kategorie dělnictva, tak zejména při srovnání životní míry dělníků různých zemí docházíme k jasnému poznání, že ona široká vrstva, kterou nazýváme proletariát, není nikterak homogenním celkem, nýbrž jest velmi diferencována. Životní úroveň kvalifikovaného dělníka, nebo dokonce závodního mistra liší se podstatněji od životní úrovně nádeníka, než od životní úrovně úředníka nebo živnostníka, který se řadí již do vrstvy střední. Ještě markantněji nám tyto rozdíly vysvitnou, srovnáme-li na př. životní úroveň dělníka amerického, který má svůj rodinný domek, osobní automobil atd., s úrovní dělníka na př. v Jugoslavii. Tyto podstatné změny ve struktuře proletářské vrstvy, které v důsledku nových výrobních a organizačních method dnešního hospodářství postupují rychlým tempem ve všech zemích naší kulturní oblasti, mění podstatně také politicko-sociální charakter proletariátu jakožto společenské třídy. Psychologicky vzniká třídní uvědomení dělnictva z velké části z pocitu o dlišnosti od ostatní společnosti: dělník se cítil utlačovaným psancem, vyřazeným z ostatní společnosti, a proto se organizoval s ostatními svými druhy proti této společnosti. Na důležitost tohoto »komparativního elementu«, t. j. skutečnosti, že se dělník třídně uvědomuje tím, že srovnává svou bídnou situaci s bohatstvím buržoasie, ukázal na základě množství memoárů, psaných dělníky, A d e l b e r t K o c h ve studii: »Arbeitermemoiren als sozialwissenschaftliche Erkenntnisquelle« (Archiv für Sozialwissenschaft und Soz. Politik, Band 61. H. 1.).

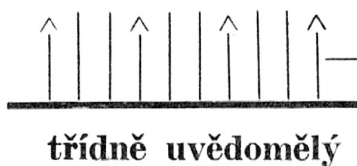
Autor ukazuje také, že třídní uvědomení zemědělského dělnictva jest právě proto tak slabé, že na venkově chybí ona možnost srovnávání, kterou má dělník městský.

Dnes se však situace přece jenom značně změnila. Tím, že se dělnictvo zorganizovalo politicky i odborově, zjednálo si netoliko rovnováhu se zaměstnavateli při prodeji své pracovní síly (pracovní smlouvy sjednávají se stále více kolektivně mezi organizacemi zaměstnavatelů a zaměstnanců), nýbrž i společenské sebevědomí a prestiž: řádný dělník necítí se již psancem, nýbrž důležitým činitelem v hospodářském životě, bez jehož práce by se celý hospodářský život zastavil. Tím mění se i celá duševní struktura jeho mentality. Dělník nesnaží se již od ostatní společnosti odlišit, nýbrž celým svým chováním se jí co nejvíce přiblížit. Můžeme to pozorovat na celé řadě objektivních skutečností: móda šíří se stále více z vyšších společenských vrstev do nižších, zábavy a sporty, které bývaly výhradou buržoasie, šíří se, byť i s menším komfortem, mezi dělnictvo (vzpomeňme automobilů v Americe) atd. Představa proletáře se zařatými pěstmi, jenž nemyslí než na revoluci, patří dnes spíše jen do sloupců »Rudého práva«, než do světa skutečností. H e n d r i k d e M a n ve své knize »Duch socialismu« znamenitě poukázal na literární papírovost představ mnohých socialistických intelektuálů o dělnících, jež tito znají jen z politických schůzí, tedy v jakési nevšední, slavnostní situaci. Skutečný průměr dnešního proletariátu nachází daleko více uspokojení v biografu, kde mu předvádějí s romantickou sentimentalitou přepychový život buržoasie, nebo na fotbalovém zápasu, než v brožurách marxistické literatury. Diferenciace proletariátu jde tak daleko, že ani třídní uvědomení není již tak kompaktně jednotné, jakým by bylo, kdyby proletariát zůstával stále na téže životní úrovni, nebo kdyby se snad jeho úroveň ještě zhoršovala, jak to jest v podstatě předpokladem revolučního marxismu. Již tím, že jeho vůdcové a representanti denním stykem s representanty vyšších společenských vrstev, ať na půdě odborových organizací, či v politickém životě, přizpůsobují se mimoděk tímto celým svým chováním, ztrácejí pocit odlišnosti a tím i, třeba nevědomky a proti své vůli, živé třídní vědomí. Tím si také můžeme vysvětlit skutečnost, že mnozí z těch vůdců socialistických stran, kteří vyrostli přímo z řad dělnictva a jež k socialismu vedlo právě ono, spíše citově než rozumově zbarvené vědomí třídní odlišnosti, upadají lehčeji do bezprogramového renegátství, po případě do parvenuovsky okázalého »buržoasního« života, než socialističtí intelektuálové, kteří sami nikdy nepocítili tíhu proletářství. Jest příznačné, že právě v těch zemích, kde životní úroveň dělnictva jest na nejvyšším stupni, na př. v Anglii a ve Spojených státech, jest třídní uvědomení dělnictva poměrně slabé, po případě vůbec neexistuje. Přes veškerou sílu anglické Labour Party nemá tato strana onen třídní ráz, na nějž jsme zvyklí u socialistických stran kontinentálních, jak se ukazuje nejlépe v době, kdy má vládu ve svých rukou. Nedostatek třídního uvědomení u dělnictva amerického dokazují nejlépe nesnáze socialismu v této zemi; socialismu daří se tam jedině u hůře placených dělníků, a to zejména přistěhovalců, kdežto »stoprocentní« americký dělník cítil by se uražen, jak praví André Siegfried,***) kdyby si někdo dovolil nazvat jej proletářem.

***) André Siegfried: Amerika po světové válce, český překl. Orbis

A tak posléze vidíme jasně, že třídní uvědomení proletariátu, ačkoliv jeho nutným sociologickým předpokladem jest určitá hospodářská situace, daná kapitalistickým řádem, není absolutně nutným důsledkem hospodářských příčin, tkvících v podstatě tohoto řádu. Viděli jsme, že toto třídní uvědomení právě na tom stupni vývoje kapitalistického hospodaření, kde by pro ně byly hospodářské podmínky zdánlivě nejpříznivější, v době nejsvízelnějšího postavení proletariátu v počátcích industrialisace, vůbec nevzniklo. Musela teprve přijít politická ideologie socialistická, která by mu dala impuls. Na př. u nás ještě v době počátků sociálně demokratické strany, jak o tom svědčí historie, nebylo třídní uvědomení dělnictva nikterak jasné, teprve s proniknutím marxismu vykristalisovalo se v ono uvědomělé sociální hnutí, jak je nám známo později. Naopak zase pozorujeme, že u nejvyšších vrstev dělnictva, které se svou životní úrovní povzneslo na úroveň střední třídy, třídní uvědomení, pokud není živeno silnou politickou tradicí, poznenáhlu mizí. Proletářská vrstva se během kapitalistického hospodářství diferencuje, při čemž její nejspodnější část, onen proletariát v původním slova smyslu (Lumpenproletariat, jak jej nazýval Marx), zůstává třídně neuvědomělou, parazitní a na společenském životě neinteresovanou, vágní vrstvou. Teprve na určitém vyšším stupni hospodářské situace a za nutného předpokladu politické ideologie uvědomuje se ona střední část proletářské vrstvy jako společenská třída, buduje politické i odborové sociální hnutí proletářské třídy, a to vždy za pomoci intelektuálů přicházejících z vyšších společenských vrstev. A posléze ona část dělnictva, která svou životní úrovní přestala již býti proletariátem ve statisticko-hospodářském slova smyslu, protože se nachází na úrovni střední třídy, ztrácí opět své třídní uvědomění, respektive, nejsou-li pro ně historické předpoklady, vůbec v ní třídní uvědomění nevzniká a ona vplývá do ostatní společnosti, aniž by měla onen naléhavý pocit odlišnosti a společenské méněcennosti, jenž jest jedním z předpokladů třídního uvědomění. Její zájmové boje (zejména odborové) mají pak spíše povahu hnutí stavovského, než třídního. Tuto ztrátu, respektive nedostatek třídního charakteru u dělnických organizací, ovládaných touto nejvýše stojící vrstvou proletariátu, dokazuje nejlépe jejich kladný poměr k existujícímu státu, jejich aktivní spolupráce s ostatními společenskými vrstvami, zejména na půdě demokratického parlamentarismu. To již není vrstva, která by chtěla tento společenský řád rozbit, nýbrž chce se v něm jako rovný mezi rovnými uplatnit. Jest charakteristické, na př. pro amerického dělníka, stejně jako pro anglického nebo pro německého sociálního demokrata, že jest ve skutečnosti stejně věrným zastáncem »národních a celostátních zájmů«, jako příslušníci jiných vrstev týchž národů. Pro lepší názornost můžeme si průběh tohoto uvědomovacího procesu, jímž se mění společenská vrstva, proletariát, v uvědomělou společenskou třídu, která bojuje za své požadavky, znázornit graficky takto:

politická ideologie, kterou se proletariát za pomoci příslušníků vyšších vrstev třídně uvědomuje

dělnictvo, které tím, že se dostalo na úroveň „střední třídy“, ztrácí třídní uvědomění

proletariát

nejnižší vrstva zbídačelého a neuvědomělého proletariátu (Lumpenproletariat)

Vidíme tudíž, že dělnická třída a její třídní uvědomění nejsou nijak pevnou, neměnnou veličinou, vyplývající z imanentních hospodářských příčin, jak je nesprávně viděla marxistická ideologie. Na jedné straně jest dnešní společnost rozvrstvena podle různých dělítek na veliké množství různých společenských vrstev, které nejsou nijak pevné, nýbrž jest mezi nimi stálá fluktuace jednotlivců i celých stavovských skupin (vzpomeňme jen zproletarisování inteligence po světové válce) a my můžeme jen zcela přibližně a schematicky, jako to činí statistické, mluvit o nejnižší, střední a nejvyšší společenské třídě (vrstvě), přihlížeje při tom netoliko k rozdílům v úrovni majetkové, ale zároveň k rozdílům ve vzdělání a společenském postavení. Pokud existuje nějaké společné vědomí u příslušníků těchto různých vrstev, pak jest to jedině velmi vágní a nejasné vědomí třídní odlišnosti (chudý cítí své nedostatky tím, že se srovnává s bohatým), které samo o sobě nevede k žádné akci. Na druhé straně dostává se do sféry veřejného života, zejména politického a hospodářského, část některé z těchto vrstev, které se cítí v dnešní společnosti odstrčeny, jako uvědomělá společenská třída, která chce společným postupem a podle určitého programu dospěti k trvalému zlepšení své situace. Spojujícím článkem tohoto společenského procesu, jímž se z vágní společenské vrstvy stává uvědomělá třída, jest, jak jsme ukázali, politická ideologie a z ní vyplývající program sociálního hnutí, jež tato třída vyvolává v život. Tuto ideologii přinesli hnutí proletariátu příslušníci neproletářských, intelektuálních vrstev. Podobným způsobem dochází také na př. k uvědomění selskému. S hlediska časového jsme pak viděli, že ono zdánlivě universální třídní uvědomění nezasáhlo proletářskou vrstvu celou, nýbrž jenom onu část, jež hospodářsky a intelektuálně byla s to přijmout sjednocující třídní program a byla při tom ještě do té míry špatně situovanou proletářskou vrstvou, že živě cítila svou odlišnost od ostatních společenských vrstev.

Dosud všeobecně platné představy naší veřejnosti o společenských třídách, jako o neměnných veličinách společenského života, jsou jen důkazem toho, kterak dosud celé naše myšlení o společenském životě jest ovládnuto pojmy a představami, které nezobrazují věrně sociální skutečnost, nýbrž jsou do ní uměle vnášeny nevědeckými, politickými ideologiemi. Podobným způsobem myslí a mluví se dosud na příklad o národu (jenž také jest národem jen pokud se jako národ uvědomuje), o tom, že »venkov jest jedna rodina«, což jest opět ideologickým předpokladem uvědomění sel-

ského a pod. Zbaviti naše myšlení o společenském životě těchto předsudků (Durkheim je nazývá podle Bacona »praenotiones vulgares«) a postavit je na podklad objektivního vědeckého poznání, jest jedním z nejdůležitějších úkolů současné sociologie. Bude-li naše theoretické myšlení o společenském životě co nejdělnějším obrazem sociální skutečnosti samé, bude pak zajisté lepší, účelnější a systematictější i naše zasahování do tohoto života, bude lepší, t. j. na vědeckých poznacích postavená, i naše politika a v neposledním případě i naše sociální péče. Tak zvaný rozpor mezi teorií a praxí není ve skutečnosti ničím jiným, než jasným důkazem toho, že naše theorie o společenském životě nejsou dosud tam, kde by měly být, aby byly prospěšny naší praxi.
